
O prevođenju

Zdenka MATEK ŠMIT

Sveučilište u Zadru

Eugenija ČUTO

Sveučilište u Zadru

Pregledni znanstveni rad.
Prihvaćen za tisak 2. 10. 2020.

Svijest ili spoznaja? (Problemi prevođenja Bahtina, ili: Kako prevoditi i uspješno prevesti Bahtina?)

Možda se iz naslova može iščitati kako postavljamo dvojbu sličnu onoj iz vica o dvjema plavušama kad jedna pita drugu: kaže li se Irak ili Iran? Međutim, dvojba ne postoji, budući da svijest i spoznaja nisu sinonimi, kao što ni Irak nije drugo ime za Iran (i obratno). Svijest i spoznaja, naime, jedni su od osnovnih pojmova Bahtinovitih *Problema poetike Dostojevskoga*. Obujmom nevelika, ta je knjiga Mihaila Mihajloviča Bahtina (1895–1975) pod naslovom *Problemy tvorčestva Dostojevskoga* (što se na hrvatski može prevesti kao *Problemi stvaralaštva Dostojevskoga*) prvi put objavljena 1929. Autoru su tada bile 34 godine. Njezino drugo, prošireno i dopunjeno izdanje, pod danas (već gore spomenutim) poznatim naslovom – *Problemy poetiki Dostojevskoga* – objavljeno je tridesetak godina kasnije, točnije 1963. Netom nakon tog drugog izdanja, 1967, knjigu je na tadašnji srpsko-hrvatski prevela Milica Nikolić, a objavila beogradska izdavačka kuća Nolit. Ipak, od samostaljenja Hrvatske sve do danas nitko se nije prihvatio prijevoda na hrvatski jezik. Ta spoznaja, kao i svijest o iznimnoj važnosti Bahtinova djela za proučavanje ruske i svjetske književnosti, potakla nas je da se mi latimo tog iznimno zahtjevnog zadatka.

Mihail Mihajlovič Bahtin istaknuti je ruski filozof, kulturolog, teoretičar europske kulture i umjetnosti, književni teoretičar, književni kritičar, jezikoslovac. Bogate pojmovničke imaginacije, autor je književnoteoretskih pojmova i sintagmi kao što su polifonizam, smjehovna kultura, kronotop, karnevalizacija, menipeja. Bahtin je pisao lingvističke radove posvećene općeteoretskim pitanjima, stilistici i teoriji govornih žanrova. Bio je intelektualni vođa znanstveno-filozofske grupe poznate kao “Bahtinov krug”. Prvi znanstvenikovi radovi doprli su do europskog čitatelja krajem 1960-ih i početkom 1970-ih te su imali

tako snažan odjek da se već razdoblje od sredine 1970-ih do sredine 1980-ih smatra vremenom razvoja zapadne bahtinologije (Osovskij, 1993: 96–99). Potreba za prevođenjem njegovih monografija i publikacija na svjetske jezike postala je očigledna, a svaki prijevod izazivao je bujicu recenzija i naučnih rasprava. Ovdje je, kao s bilo kojom filološkom teorijom koja cilja na proučavanje “tuđe riječi” na tlu svoga, “materinskog jezika, problem preciznog prevođenja postao kamen temeljac za razvoj teorije književnosti. Pojmove i termine koje je izumio Bahtin prihvaćali su filolozi i filozofi u cijelom svijetu i ugrađivali ih u nacionalne znanosti o književnosti. Sam sebe smatrao je većim filozofom od filologa. U razgovoru s V. D. Duvakinom¹ na njegovo pitanje: “Jeste li bili više filozof ili filolog?”, Bahtin je izjavio: “Više filozof nego filolog. Filozof. Takav sam i ostao do današnjeg dana. Ja sam filozof. Ja sam mislilac” (*Besedy V. D. Duvakina s M. M. Bahtinym* 1996: 42). Michail Holquist, profesor ruske i poredbene književnosti na Yaleu, koautor biografije *Mihail Bahtin* iz 1984. nazvao je Mihaila Mihajloviča “najistaknutijim sovjetskim misliocem na području humanističkih znanosti i najvećim književnim teoretičarem 20. stoljeća”, kao i “jednim od najvećih mislilaca 20. stoljeća” (Holquist, u: de Man 1992: 127).

Knjiga u centru naše pažnje kapitalno je djelo koje je svojim doprinosom teoriji romana izvršilo revolucionaran pothvat jer je promijenilo uobičajeno shvaćanje o najvećoj proznoj vrsti, uvevši u filološku znanost koncept dijalozima i predodžbu o polifonič-

¹ Viktor Dmitrijevič Duvakin ruski je sovjetski teoretičar književnosti, filolog, arhivist, pedagog, istaknuti stručnjak u području ruske poezije Zlatnoga i Srebrnog vijeka.

nosti (više-glasju) teksta, a upravo je polifonija mjera jedinstvenosti Dostojevskoga: “On je stvorio”, piše Bahtin o Dostojevskom, “prema našem mišljenju, potpuno nov tip umjetničkog mišljenja koji smo uvjetno nazvali polifonijskim” (1963: 3). Za Bahtina dijaloški odnos opstoji među heterogenim “glasovima”, kao što je to slučaj u muzičkoj partituri odnosno glazbi, glazbenoj umjetnosti. Tekst je – ističe ovaj iznimni znanstvenik – dinamičan objekt koji generira smislove i živi samo onda kada je u dijalogu, dodiru s nekim drugim tekstom odnosno kontekstom (utoliko je roman dijaloški oblik). Upravo je filozofsko shvaćanje kulture kao dijaloga, u Bahtina nastalo kao rezultat proučavanja Dostojevskijeve proze, dovelo do revolucije u sociolingvistici i postavilo temelje suvremene kulturologije.

Prvi veći problem s kojim smo se susrele prilikom prevođenja bilo je razlikovanje pojmova *spoznaja* i *svijest* u izvorniku, i to već vrlo rano, na početku teksta. Uzmemo li u obzir da junaci Dostojevskoga, prema Bahtinu, imaju visoko razvijenu samosvijest, da su slobodni i da se kao takvi ne uklapaju u standardne i standardizirane okvire koji bi ih mogli ograničavati u razvoju, sasvim je logično da će jedna od najfrekventnijih riječi biti upravo *soznanie*². Ta ruska riječ može biti prevedena na hrvatski i kao *svijest* i kao *spoznaja*, a katkada i *shvaćanje*, *priznanje* ili *sjećanje*, tako da tek kontekst razrješava problem. Navest ćemo nekoliko primjera iz prijevoda:

Množestvennost' samostojatel' nyh i neslijannyh golosov i soznaniy, podlinnaja polifonija polnocennyh golosov dejstvitel' no javljaetsja osnovnoju osobennost' ju romanov Dostoevskogo. – Mnoštvo samostalnih i nestopivih glasova i svijesti odnosno stvarna polifonija punovrijednih glasova zaista jest osnovna osobitost romana Dostojevskoga.

Vmesto vzaimodejstvija neskol' kih neslijannyh soznaniy predstavljalos' vzaimootnošenje idej, myslej, položenij, dovoljuščih odnomu soznaniju. – Umjesto uzajamne radnje nekoliko nestopljenih svijesti podmetao se uzajamni odnos ideja, misli, položaja, podčinjenih jednoj svijesti.

Soznanie geroja dano kak drugoe, čužoe soznanie, no v to že vremena ono ne opredmečivaetsja, ne zakryvaetsja, ne stanovitsja prostym ob' ektom avtorskogo soznanija. – Junakova je spoznaja dana kao druga, tuda spoznaja, ali se istovremeno ona ne opredmećuje, ne zatvara se, ne postaje običnim objektom autorske spoznaje.

Kako se definira spoznaja? Gajo Petrović u *Filozofijskom rječniku* određuje je kao čin, proces ili postupak stjecanja, to jest spoznavanja, odnosno proizvodnje znanja. Katkad se terminom *spoznaja* označuje i samo stanje kojim se takav proces okon-

čava; u slobodnijoj i kolokvijalnoj uporabi spoznaja se obično poistovjećuje sa znanjem. Parafraziramo li natuknicu iz *Hrvatskog enciklopedijskog rječnika* (2002: 1225), spoznaju ćemo definirati kao jedan od osnovnih oblika čovjekova bivstvovanja odnosno kao “rezultat misaone djelatnosti čovjekove svijesti u poimanju objektivne stvarnosti pomoću vlastitog iskustva, mišljenja i osjećaja”. Spoznaja je, također prema G. Petroviću, “za razliku od drugih duševnih doživljaja (na primjer zamjećivanja i predočivanja)” vođena unutarnjom namjerom otkriti nešto, “što i neovisno od subjektivne doživljajnosti objektivno važi” (1989: 312).

A svijest? Izuzmemo li osnovno značenje svijesti – a to je stanje budnosti, koje je u opreci sa stanjem spavanja i nesvijesti – u filozofiji pretpostavlja znanje o izravnom vlastitom doživljaju, stanje neposrednoga spoznavanja, što je fundamentalna ontološka kategorija. Citat iz *Hrvatske enciklopedije*: “Svijest kao subjektivni bitak posebno je percipiranje tijeka vlastitih doživljaja, ona taj tijek prati, ima znanje o doživljaju i njegovu tijeku, ujedno i nadzor nad njima. Svijest kao superponirani ‘akt svih aktova’ u kompleksnom spoznajnom, biološkom i neurološkom procesu osigurava plan u kojemu iskustva i misli imaju svoje postojanje, želje i nakane” (v. natuknicu “Svijest”). Kruno Krstić u *Filozofijskom rječniku* navodi pet značenja pojma *svijest*. Osim navedenog osnovnog značenja, koje je i prvo, obraćamo pažnju na treće po redu: “svijest je isto što i doživljavanje uopće, sveukupnost psihičkih procesa, subjektivni život neposredno znan samo pojedincu pomoću samoopažanja (introspekcije)” (1989: 323).

Navedeno tumačenje tih dvaju za naš rad ključnih pojmova postalo je tek okosnica za rješavanje dvojbi u vezi s prijevodom riječi *soznanie* i, kako to često biva, tek prevoditeljska intuicija i dubinsko poznavanje materinskog odnosno stranog jezika pomagali su pronaći najbolji izraz. U sljedećem primjeru prva riječ *soznaniy* podrazumijeva subjektivno ukupno doživljavanje sebe i svijeta oko sebe, stoga smo predložile riječ *svijest*, dok druga riječ *soznaniju* nosi u sebi rezultat misaone djelatnosti čovjeka, zato joj, prema našem mišljenju, više odgovara riječ *spoznaja*:

Vmesto sobytija vzaimodejstvija polnocennyh soznaniy v pervom slučaje polučalsja filozofskij monolog, vo vtorom – monologičeski ponjatj ob' ektnyj mir, sootnositel' nyj odnomu i edinomu avtorskomu soznaniju. – Umjesto uzajamnoga djelovanja punopravnih svijesti u prvom se slučaju dobivao filozofski monolog, a u drugom monološki shvaćen objektni svijet koji je u odnosu s jednom i jedinstvenom autorskom spoznajom.

Višeznačnost leksije *spoznaja* očituje se u ruskom kroz različite samostalne leksičke jedinice. Tako proces stjecanja znanja izražava ruska riječ *poznanie*, gotovo bez iznimke:

²Originalne riječi, izrazi i rečenice na ruskom jeziku navodit ćemo u transliteriranom obliku.

V ideale odno soznanie i odni usta soveršenno dostatočny dlja vsej polnoty poznaniya: vo množestve soznaniy net nuždy i dlja nego net osnovy. – Idealno jedna svijest i jedna usta posve su dostatni za svu punoću spoznaje: nema potrebe za mnoštvom svijesti i nema za to temelja.

Ser'ěžnyj, glubinnij smysl ètogo bunta možno vyrazit' tak: nel'zja prevraščit' živogo čeloveka v bezglasnyj ob'ekt zaočnogo zaveršajuščego poznaniya. – Ozbiljan, dubinski smisao toga bunta moguće je izraziti ovako: živi se čovjek ne smije pretvarati u bezglasan objekt izvanjski prikazane i zaokružene spoznaje.

Djelomično sinonimičan *poznaniju* izraz *postiženie* (*žizni*) također smo prevele na hrvatski riječju *spoznaja*:

Karnaval'nye formy, transponirovannye na jazyk literatury, stali moščnymi sredstvami hudožestvennogo postiženija žizni. – Karnevalski oblici, transponirani na književni jezik, postali su moćno sredstvo umjetničke spoznaje života.

Romani Dostojevskoga, tvrdi M. Bahtin, zasnovani su na koegzistenciji mnoštva ravnopravnih glasova odnosno “mnoštva ravnopravnih svijesti” (*množestvo ravnopravnih soznaniy*) koje zastupa svaki od junaka. A svaki od junaka svoj je zaseban i zaokružen svijet. Pored toga, Dostojevski se jasno odricao svog psihologizma: “Zovu me psihologom” – navodi on u svojim *Bilješkama* 1880. – “ali to nije istina, ja sam tek realist u najvišem smislu riječi, to jest prikazujem sve dubine ljudske duše” (Bahtin, 1963: 81). Razotkrivanje “dubina ljudske duše” ne ograničava se u Dostojevskoga samo analizom tuđe svijesti, nego se promatra i vlastita svijest. Stoga Bahtin nerijetko rabi leksiju *samosoznanie* koju smo, ovisno o u nju ugrađenom značenju i o kontekstu, prevodile kao *samosvijest* i *samospoznaja*:

V čeloveke vseгда est' čto-to, čto tol'ko sam on možet otkryt' v svobodnom akte samosoznaniya i slova... – Čovjek uvijek ima u sebi nešto što samo on može u sebi otkriti u slobodnom činu samospoznae i riječi...

Logika samosoznaniya dopuskaet liš' opredelënnye hudožestvennyye sposoby svoego raskrytija i izobraženija. – Logika samosvijesti dopušta tek određene umjetničke načine razotkrivanja i prikazivanja.

Čitavom nizu riječi istoga korijena koje se pojavljuju u djelu – *znanie, soznanie, poznanie, opoznanie, samosoznanie* – može se dodati i leksija *osoznanie*, što je prevodivo kao *shvaćanje, razumijevanje, poimanje*:

Èto osoznanie načinaetsja tam, gde delajutsja popytki bolee ob'ektivnogo podhoda k tvorčestvu Dostoevskogo, pritom ne tol'ko k idejam samim po sebe, a i k proizvedenijam kak hudožestvennym celym. – To shvaćanje počinje tamo gdje se pokušava objektivnije pristupiti stvaralaštvu Dostojevskoga, pritom ne samo idejama samima po sebi, nego i djelima kao umjetničkim cjelinama.

Prilikom prevođenja *Problema poetike Dostojevskoga* susretale smo se s mnogobrojnim dvojicama različite prirode, od prijevoda višeznačnica, preko odabira ekvivalenta za ustaljene ruske izraze, do prijevoda Bahtinovih neologizama, imajući na umu da je prevoditelj svojevrsni medij među različitim kulturama i njegova je uloga – dvostruka. S jedne je strane njegov zadatak izvrsno razumijevanje izvornog teksta ontološki vezanog uz kulturu i društvo u kojem je stvoren. S druge pak strane, prevoditelj treba imati ništa manje fino uho za očekivanja čitaoca odgojenog u drugoj, često potpuno drugačijoj društveno-kulturnoj sredini. Autor i čitatelj su krajnje oprečne karike u lancu “autor – tekst – prevoditelj – tekst – čitatelj” i pripadnici su različitih jezika i kultura, a komunikaciju među njima uspostavlja upravo prevoditelj. Stoga smo rješavajući dvojbe koristile različite prevoditeljske strategije, ovisno o naravi pojedinog konkretnog zadatka: doslovni prijevod, kalkiranje, odabir kulturnog ekvivalenta, stvaranje vlastitoga neologizma.

Polisemične riječi u izvornom jeziku zahtijevaju pronalaženje adekvatne leksičke jedinice, kontekstualno određene u ciljnom jeziku. Zanimljiv je primjer ruskog termina *ustanovka*, što se može prevesti kao *usmjerenost, usmjerenje, uputa, smjernica, orijentacija, direktiva, postavka, stav* ili *zauzimanje stava* ali i *ugrađivanje, namještanje, uvođenje*, kao što je, recimo, *ustanovka Windows – instalacija Windowsa!* U svakom od slučajeva zasebice tragale smo za prikladnim prijevodom kako bismo zadovoljile prevoditeljske kriterije jasnoće, točnosti i učinka:

Dalee, i samaja ustanovka rasskaza – vsë ravno, daëtsja li on ot avtora ili vedëtsja rasskazčikom ili odnim iz geroev, – dolžna byt' soveršenno inoj, čem v romanah monologičeskogo tipa. – Dalje, i sama orijentacija priče – svejedno vodi li je autor, pripovjedač ili jedan od junaka – treba biti sasvim drukčija nego u romanima monološkog tipa.

Samaja že ustanovka čeloveka po otnošeniju k čužomu slovu i čužomu soznaniju javljaetsja v suščnosti osnovnoj temoj vseh proizvedenij Dostoevskogo. – Sam pak čovjekov stav u odnosu na tuđu riječ i tuđu svijest u biti je osnovna tema Dostojevskijevih djela.

Višeznačnica *dovlet'*, podrijetlom iz staroslavenškog jezika, pretrpjela je tijekom stoljeća transformaciju ne samo značenja nego i stilističke uporabe; na primjer, prvotno značenje “biti dovoljan kome, zadovoljavati koga” ili u bezličnoj konstrukciji – “dovoljno, dosta” – krajem 17. stoljeća istisnula su dva nova značenja: “potrebno je” i “dolikovati, priljučiti”. U posljednjoj četvrtini 19. stoljeća glagol *dovlet'* podvrgava se kontaminaciji s leksemom *davlenie* (“pritisak”) što priprema tlo za razvoj novog, iako stilistički i rekcijски ograničenog, značenja: *dovlet' nad kem-čem* u razgovornom jeziku označava “vladati, dominirati, gospodariti kim/čim”. Kao što vidimo, dijakronijski pregled leksije koju rabi Bahtin razotkriva gotovo oprečne smislove (“zadovoljavati koga”

– “vladati kim”), uz to u suvremenim rječnicima ona ima oznaku “zastarjela”. Sve te faktore uzimale smo u obzir prilikom prevođenja te riječi:

Mysl' dovleet sisteme, kak poslednemu celomu, sistema slagaetsja iz otdel' nyh myslej, kak iz elementov. – Misao odgovara sustavu kao posljednjoj cjelini, sustav se slaže od pojedinih misli kao od elemenata.

Te miry, te plany – social' nye, kul' turnye i ideologičeskie, kotorye stalkivajutsja v tvorčestve Dostojevskogo, ran' še dovlili sebe, byli organičeski zamknuty, upročeny i vnutrenne osmysleny v svoej otdel' nosti. – Ti svijetovi, ti planovi – socijalni, kulturni i ideološki koji se sudaraju u stvaralaštvu Dostojevskoga, ranije su bili dovoljni samima sebi, bili su organski zatvoreni, učvršćeni i svaki je unutar sebe bio shvaćen zasebno.

Kombinacija ruskog i hrvatskog jezika u prevođenju predstavlja dvosjekli mač. Naoko slični, ti jezici imaju zajedničko ishodište, ali pripadaju različitim jezičnim granama, i katkada je skoro nemoguće smisliti uspješno prevoditeljsko rješenje; katkada pak pronaći odgovarajući ekvivalent ne predstavlja gotovo nikakav problem, kao u slučaju s ustaljenom sintagmom *zadet' za živo* koja podrazumijeva duboku uznemirenost, jaku emocionalnu reakciju i ima u hrvatskom ekvivalentan frazem *pogoditi u živac*:

Čužaja replika (dvojnika) ne mogla ne zadevat' za živo *Goljadkina, ibo byla ne čem inym, kak ego že sobstvennym slovom v čužih ustah...* – Tuđa (dvojnikova) replika nije mogla a da ne pogodi Goljadkina u živac jer je bila ništa drugo doli njegova vlastita riječ u ustima drugog...

Drugim uspješnim ekvivalentom u ciljnom jeziku, doduše iz područja glazbe, možemo smatrati termin *kretanje glasova* koji odgovara ruskom *golosovedeniju*, kao i *polifonija*, *višeglasje*, pojmovi ekvivalentni ruskim terminima *mnogogolosie*, *polifonija*. Kulturološkim pojmovima *uvenčanie – razvenčanie karnaval' nogo korolja* ili *šuta* koje je uveo sam Bahtin odgovaraju hrvatski ekvivalenti: *krunidba – svrgavanje karnevalskoga kralja* kao i *lakrdijaška krunidba – svrgavanje*.

Međutim, u procesu prekodiranja iz izvornog u ciljni jezik događali su se pomaci u ekvivalenciji u obliku kompenzacije jednog elementa sintagme koji u ciljnom jeziku ima neadekvatno značenje. Primjer: leksiju *ploščadnoj* nastalu od imenice *ploščad'* (hrv. “trg”) u frazama *karnaval' no-ploščadnaja žizn'* ili *famil' jarno-ploščadnaja reč'* ne možemo prevesti doslovno – *tržni* jer taj pridjev u hrvatskom jeziku označava nešto drugo (*tržni* red, na primjer, ili *tržni* centar, od gl. *tržiti* – na sitno trgovati, prihodovati). Stoga smo kompenzirale riječ *ploščad'*, *ploščadnoj* leksemom istoga asocijacijskog niza *ulica*, *ulični: kanevalsko-ulični život i familijarno-ulični govor*.

Nepostojanje u ciljnom jeziku ekvivalenta određene jezične jedinice u izvornom jeziku potiče prevoditelja da odluči hoće li pribjeći kalkiranju, stvaranju

autorskog neologizma ili ipak predložiti opisni prijevod. Takav smo problem rješavale s riječju *balagan* čiji ekvivalent nije ustaljen u hrvatskom standardnom jeziku, bolje rečeno: ne postoji u rječničkoj bazi ni *Hrvatskog enciklopedijskog rječnika* (2002) niti na internetskom *Hrvatskom jezičnom portalu*, premda je taj izraz poznat u našoj kazališnoj praksi. Vođene pragmatikom namjerom da budemo precizne, koncizne i jasne hrvatskim čitateljima, posegle smo za opisnim prijevodom: *pučko kazalište*, što nije bilo moguće iskoristiti kod prevođenja iste riječi s rječotvornim morfemom: *balagannyj*, za koju smo preporučile pridjev *lakrdijaški: balagannaja komika – lakrdijaška komika*. M. Jovanović u *Rečniku književnih termina* ovako definira *balagan*:

Balagan (od pers. *balahane* – gornja soba) – Improvizovana scena za pozorišne i cirkuske predstave o uskršnjim praznicima u Rusiji počev od 18. v. Na repertoaru *b.* nalazile su se dramtizacije rus. i stranih pripovedačkih dela, arlekinade i intermediji, pantomime sa istorijskom i ratnom tematikom, dela rus. dramskih autora. Tehnikom *b.* koristili su se i posleoktobarski kazališni stvaraoci, naročito V. Mejerholjd (1985: 66)

Poput svog proučavatelja, i Dostojevski je, izgrađujući složeniji umjetnički model svijeta, stvorio mnoge neologizme. Jedna se od takvih riječi, prvi put upotrijebljena 1843. u pripovijesti *Dvojniki*, i ukorijenila u ruski književni jezik: *stuševat' sja*, u značenju “postati neprimjetan, potihlo se udaljiti, izgubiti se, nestati, iščeznuti” (v. pod “Bukva S” – “Stuševat' sja”). Muhvić-Dimanovski navodi kako je pisac, pozivajući se upravo na tu novotvorenicu, jednom izjavio da mu se “u tijeku cjelokupne književne djelatnosti najviše u njoj svidjelo to što mu je pošlo za rukom da unese jednu sasvim novu riječ u ruski jezik i kad god bi tu riječ sreo tiskanu, uvijek bi imao ugodan osjećaj” (2005: 6). Također, Muhvić-Dimanovski tvrdi da su takvi autorski neologizmi svjedoci višestrukih mogućnosti leksičke kreativnosti (isto: 7).

U odabiru prevoditeljskih postupaka orijentirale smo se na ciljni auditorij – govornike hrvatskog jezika, a posebice na onaj segment koji ne zna ruski, tako da, recimo, u prijevodu riječi ili izraza za koje ne postoje hrvatske istovrijednice nismo mogle koristiti transliteraciju, iako nepreveden transliterirani termin “dodaje prijevodu auru autentičnosti i također ga približava, u svijesti čitaoca, k izvornom tekstu” (Berseneva, Gvišiani, 2018: 70). Prikladnijom je tehnikom, po našem mišljenju, u takvim slučajevima bilo kalkiranje. Ta prijevodna metoda opravdana je u slučaju kad se unutarnji oblik izvorne leksičke jedinice lako uočava i ne postoji nikakvih prepreka u ciljnom jeziku za odrazom istog tog oblika. U djelu koje smo prevodile Bahtin je rabio podosta kompozita ili strukturom jednostavnih, ali usko specifičnih filozofskih i psiholoških termina, za koje smo nastojale birati ekvivalentne elemente na morfološkoj razini. Tako, na primjer, riječi *oveščestvlenie* odgovara hrvatska

opredmećenje, ali za glagolski pridjev oprečnog značenja *razveščestvljajuščij* stvorile smo kalk koji *raspredmećuje*. Još jednomu filozofskom terminu u obliku glagolskog pridjeva sadašnjeg nastojale smo sačuvati formu i predložile kalk: *ovnešnjajuščij – ovanjštinjujući*. Nadalje, složenice *edinovidjaščij i edinoznajuščij* koje se mogu prevesti kao “koji jedini vidi” i “koji jedini zna” odlučile smo kalkirati u hrvatske glagolske priloge sadašnje: *jedinovideći i jedinoznajući*. Navest ćemo još jedan kalk: filozofski termin *sverhličnyj* prevele smo kao *iznadsošan*. Formiranje kovanica ili neologizama klizak je teren jer ponuđena leksija treba s jedne strane odražavati autorsku intenciju, a s druge imati jednostavnu strukturu kako bi se lako pamtila i sačuvala u jeziku.

Stvaranje nove leksije, i kalka uostalom, uvijek je motiviran proces jer se događa u određenom kontekstu i završava cijeli niz kognitivnih i nominacijskih procesa. Motiviranost novonastalih jezičnih jedinica, kao i njihova povezanost s ekstralingvističkim procesima osobito je prisutna u znanstvenoj terminologiji. Tvorba stručnih termina ide za konkretnim ciljem i, u tom konvencijskom sustavu kakav je znanstveni jezik, morfološki oblik stvorene riječi ovisi o karakteristikama diskursa (Berseneva, Gvišiani, 2018: 66). U prevođenju znanstvenog teksta vrlo je važno ponuditi takvu kovanicu ili novotvorenicu koja će biti prihvaćena u ciljnoj znanstvenoj zajednici i koja će ući u ciljni jezični sustav. Kako naglašava A. G. Anisimova, “stvarajući termin treba težiti tomu da on prirodno uđe u postojeću terminologiju zadana znanstvenog područja, kako se u njoj ne bi osjećao kao strano tijelo” (2010: 34). Tim imperativom vodile smo se u kalkiranju čitavog niza složenica s komponentom *mnogo-* (hrv. *više-*): *mnogogolosost’ – višeglasnost, mnogogolosie – višeglasje, mnogoplannost’ – višeplanost, mnogotonnost’ – višetonalnost, mnogogrannost’ – višestranost*. Zanimljive su prevedenice s prvom komponentom koja označuje položaj u prostoru: *vnutrennedialogičeskij – unutar-njedijaloški, vnutrennedialogizovannyj – unutar-njedijalogiziran, vnenahodimost’ – izvannalaženje, vnutriatomnyj – unutaratomska, nadkrugozornyj – iznadvidokružan*. Za obratnu riječ, *protivoslovo* u Bahtina, stvorile smo kalk *proturiječ* koji ne odstupa od tvorbeno-semantičkog polja: *proturječiti, proturječnost*.

Izuzetno je zahtjevno na hrvatski prevesti rusku leksiju *zaočnyj* – “učinjen, napravljen u odsutnosti”, budući da rječnici daju samo ekvivalent sintagme *zaočnoe obučenie – izvanredni studij, dopisna škola*. U tekstu koji smo prevodile riječ *zaočnyj* Bahtin je koristio višestruko, u različitim oblicima i kombinacijama: *zaočne opredelenija, zaočnoe slovo, zaočnyj podhod literatury, predskazat’ zaočno* i sl. Pronaći jedinstveno rješenje za sve situacije nije bilo moguće, stoga smo se mašile diferenciranog pristupa u prijevodu tog leksema. Navest ćemo nekoliko ilustrativnih primjera:

Ser’ žnyj, glubinnij smysl ètogo bunta možno vyrazit’ tak: nel’zja prevraščat’ živogo čeloveka v bezglasnyj ob’ekt zaočnogo zaveršajuščego poznanija. – Ozbiljan, dubinski smisao toga bunta moguće je izraziti ovako: živi se čovjek ne smije pretvarati u bezglaslan objekt *izvanjski prikazane* i zaokružene spoznaje.

V čeloveke vseгда est’ čto-to, čto tol’ko sam on možet otkryt’ v svobodnom akte samosoznanija i slova, čto ne poddačtsja ovnešnjajuščemu zaočnomu opredeleniju. – Čovjek uvijek ima u sebi nešto što samo on može u sebi otkriti u slobodnom činu samospoznaje i riječi, a što se ne da definirati *izvana i izvan očiju*.

Pravda o čeloveke v čužih ustah, ne obraščennaja k nemu ideologičeski, to est’ zaočnaja pravda, stanovitsja unižajuščej i umerščvljajuščej ego ložju, esli kasaetsja ego “svjataja svjatyh”, to est’ “čeloveka v čeloveke”. – Istina o čovjeku u tuđem govoru bez dijaloškog obraćanja njemu, to jest istina *u odsutnosti*, postaje laž koja ga ponižava i umrtvljuje ako se tiče njegove “svetinje”, to jest “čovjeka u čovjeku”.

U zaključku želimo naglasiti da smo prijevodom Bahtinovih *Problema poetike Dostojevskoga* htjele ostvariti komunikacijski čin između rada jednog ruskog učenjaka i hrvatske publike te smo nastojale da tekst bude takav da ga hrvatska publika može razumjeti i koristiti na različite načine. Svijest o zahtjevnosti zadatka postojala je i prije početka rada jer, kao što tvrdi Gayatri Chakravorty Spivak u *Politici prevođenja*, “[t]o je posve drugačiji posao od ideje da prevoditi znači putovati do sinonima, točne sintakse i lokalnih pikanterija” (Venuti i dr., 2008, v. “In memoriam – Prevodilačka vokacija”). U rečenici koja prethodi slikovito zaključuje: “Prevoditeljica mora pokušati samosvjesno stupiti na odabranu jezičnu pozornicu ili je čak režirati, kao što se režira predstava, kao što glumac interpretira tekst” (isto). Ovo je tek ilustracija toga kako jedan izvanserijski tekst svojom slojevitošću može predstavljati velik izazov koji iziskuje, dapače – zahtijeva, zadovoljavajuće rješenje. A do zadovoljavajućeg rješenja svakako trebamo doći kako bi se moglo doprijeti i do negovornika ruskoga i kako bi taj veličanstveni, obujmom nevelik, ali po svom sadržaju voluminozan tekst, postao dobar, solidan referentni izvor u proučavanju Dostojevskoga.

LITERATURA

- Anisimova, A. G. 2010. *Metodologija perevoda angloja-zyčnih terminov gumanitarnyh i obščestvenno-političeskikh nauk*. Avtoreferat dissertacii. Moskva.
- Bahtin, M. 1963. *Problemy poetiki Dostoevskogo*. Sovetskij pisatel’. Moskva.
- Bahtin, M. 1967. *Problemi poetike Dostojevskog*, prev. M. Nikolić. Nolit. Beograd.
- Bahtin, M. 2020. *Problemi poetike Dostojevskoga*, prev. Z. Matek Šmit i E. Čuto. Sveučilište u Zadru. Zadar.

Belov, V. N. 2017. "‘Večne probleme’ v issledovanii tvorčestva M. M. Bahtina". *Filosofskij polilog*, br. 1. Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet. Sankt-Peterburg, str. 143–152.

Berseneva, N. S., Gvišiani, N. B. 2018. "Diskursivnye osobennosti slovoobrazovatel'nyh strategij v perevode terminologičeskikh edinic". *Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 9. Filologija*, br. 5: str. 65–75.

Besedy V. D. Duvakina s M. M. Bahtinym. 1996. Moskva: Izdatel'skaja gruppa "Progress".

Biti, V. 1992. "Predgovor", u: *Bahtin i drugi*, ur. V. Biti. Naklada MD. Zagreb, str. 5–6.

"Bukva S" – "Stuševat'sja". URL: <http://www.bibliotekar.ru/encSlov/17/204.htm>, pristup: 28. prosinca 2020.

De Man, P. 1992. "Dijalog i dijalogizam", u: *Bahtin i drugi*, ur. V. Biti, prev. M. Bačić. Naklada MD. Zagreb, str. 126–135.

Fokin, S. L. 2010. "M. M. Bahtin i perevod kak problema ruskoj mysli". URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/m-m-bahtin-i-perevod-kak-problema-ruskoj-mysli>, pristup: 20. siječnja 2020.

Hrvatski enciklopedijski rječnik, 2002. Novi Liber. Zagreb

Hrvatski jezični portal, URL: <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>, pristup 30. prosinca 2019.

Jovanović, M. 1985. "Balagan", u: *Rečnik književnih termina*. Nolit. Beograd. str. 66.

Krstić, K. 1989. "Svijest", u: *Filozofijski rječnik*. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb: str. 323.

Muhvić-Dimanovski, V. 2005. *Neologizmi: problemi teorije i primjene*. Filozofski fakultet, Zavod za lingvistiku. Zagreb.

Osovskij, O. E. 1993. *Čelovek. Slovo. Roman: (Nauč. nasledie M. M. Bahtina i sovremennost')*. Saransk.

Petrović, G. 1989. "Spoznaja", u: *Filozofijski rječnik*. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb, str. 312.

Poljanec, R. F., Madatova-Poljanec, S. M. 1973. *Rusko-hrvatski rječnik*. Školska knjiga. Zagreb.

Poljanec, R. F., Madatova-Poljanec, S. M. 2002. Pretisak 1. izdanja iz 1987. *Rusko-hrvatski rječnik*. Školska knjiga. Zagreb.

Rabadan-Zekić, I. 2018. *Krleža, Bahtin i karneval: roman kao mikrokozmos raznolikosti*. Ex libris. Zagreb.

"Spoznaja", u: *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, 2002. Novi Liber. Zagreb, str. 1225.

„Svijest”, u: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59070>, pristup: 30. prosinca 2019.

Šarić, Lj., Wittschen W. 2010. *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika*. Jesenski i Turk. Zagreb.

Venuti, L., Benjamin, W., Steiner, G., Gayatri Cakravorty Spivak, G. 2008. "In memoriam – Prevodilačka

vokacija", *Zarez, dvotjednik za društvena i kulturna zbivanja*, br. 243 (13. studenog), URL: <http://www.zarez.hr/clanci/prevodilacka-vokacija>, pristup: 27. siječnja 2020.

Vinogradov, V. V. "Istorija slov". *Istoriko-ètimologičeskij slovar'*. URL: <https://gufo.me/dict/vinogradov/%D0%94%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D1%82%D1%8C>, pristup: 25. siječnja 2020.

Žerebin, A. I. 2013. "Slijanje gorizontov: literarnyj perevod kak problema germenevtiki". *Universum: Vestnik Gercenovskogo universiteta*, br. 1, str. 114–120.

SUMMARY

CONSCIOUSNESS OR COGNITION? (PROBLEMS WITH TRANSLATING BAKHTIN; OR, HOW TO TRANSLATE BAKHTIN WELL?)

Perhaps the above title might suggest that we are about to propose a variation on the dilemma voiced in the joke about one blonde asking another whether the right spelling is Iraq or Iran. For, in truth, there is no dilemma since consciousness and cognition are not synonymous, just like Iraq is not a misnomer for Iran (nor vice versa). Consciousness and cognition are among the key terms in a rather slim book by Mikhail Mikhailovich Bakhtin (1895-1975) published in 1929 as *Problemy tvorčestva Dostoevskogo (Problems of Dostoevsky's Art)*, which some thirty years later – in 1963, to be exact – would appear in its second, expanded and improved edition, under the canonical title *Problemy poëtiki Dostoevskogo (Problems of Dostoevsky's Poetics)*.

The essay addresses some of the problems we encountered when working on the first Croatian translation of Bakhtin's seminal study, which introduced the concept of textual polyphony (i.e. of several voices speaking in the text) into philology. According to this ground-breaking work, the text is a dynamic object generating meanings and it lives only when engaged in dialogue with another text or context (the novel as a dialogic form). This philosophical notion of culture as dialogue, as developed by Bakhtin in the course of his reading of Dostoevsky's prose, provides nowadays the foundation for the study of culture.

Key words: Bakhtin, dialogue, translation, polyphony, novel, consciousness, cognition, text